

بررسی دیدگاه مرتع‌داران استان سمنان پیرامون روش‌های مناسب ترویجی در جلوگیری از تخریب مراتع

شکرناز حاجی شفیعی*

کارشناس ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

محمد حسین رزاقی

مدیر ترویج سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری ایران

چکیده

این تحقیق با هدف بررسی دیدگاه مرتع‌داران استان سمنان پیرامون روش‌های مناسب ترویجی در جلوگیری از تخریب مراتع انجام گرفته است. پژوهش حاضر به لحاظ نوع تحقیق کاربردی بوده و به روش علی، ارتباطی می‌باشد. جامعه آماری آن شامل ۸۶۶۴ نفر از مرتع‌داران استان سمنان بوده که از این تعداد ۲۸۷ نفر به عنوان نمونه، مورد مطالعه قرار گرفتند. حجم نمونه از طریق فرمول کوکران محاسبه گردید و نمونه‌گیری نیز به روش طبقه‌بندی نسبی به شکل تصادفی صورت گرفت. پس از تعیین روایی و اعتبار پرسشنامه نتایج از طریق نرم افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج رگرسیون چندگانه حاکی از آن است که متغیرهای شرکت در کلاس‌های آموزشی، میزان ارتباط با رهبران محلی، بازدید از طرح‌های موفق مرتع‌داری، استفاده از آموزش‌های عملی، ارتباط با متخصصان موضوعی، دفعات تماس با مروجان منابع طبیعی و استفاده از فیلم‌های ترویجی، نقش مثبتی بر بهره‌برداران در مقابله و جلوگیری از تخریب مراتع داشته و ۶۴ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین نموده است.

واژه‌های کلیدی: مرتع، تخریب مراتع، روش‌های ترویجی، مرتع‌داران.

مقدمه

مراتع، از منابع طبیعی تجدیدشونده با استفاده‌های متنوع محسوب می‌شود چرا که علاوه بر ارزش اقتصادی، به لحاظ تأثیرات حفاظتی که برای خاک و آب دارد نیز بسیار حائز اهمیت می‌باشد. اما در طول زمان به علت افزایش جمعیت و فراهم‌شدن شرایط جهت افزایش سطح زیرکشت در بخش کشاورزی، سطح وسیعی از مراتع تبدیل به زمین‌های کشاورزی شده و باعث تشدید فشار چرای دام به مراتع باقی‌مانده گردیده است و این درحالی است که تخریب مراتع در عرض یکی دو قرن اخیر سرعت بیشتری به‌خود گرفته است (مقدم، ۱۳۸۴). تخریب مراتع شامل کاهش در کمیت یا کیفیت غذایی رستنی‌ها و گیاهان قابل دسترس برای چرای دام می‌باشد. امروزه نیز پیش‌بینی افزایش تخریب مراتع در کلیه مناطق خشک، نیمه‌خشک و نیمه‌مرطوب جهان دور از انتظار نیست (IFAD, 2007). به‌طور کلی دو عامل عمده‌ای که باعث تخریب مراتع می‌شود شامل فعالیت‌های انسان در درجه اول و شرایط اقلیمی در درجه دوم می‌باشد. کردوانی در سال ۱۳۸۱ فعالیت‌های انسانی را پیرامون این موضوع به‌مواردی همچون: تبدیل مراتع به زمین‌های زراعتی به‌ویژه در مناطق کوهستانی و پای‌کوهی و همچنین دشتی؛ تهیه آذوقه برای دام از طریق قطع شاخه گیاهان و نیز چیدن علف مراتع؛ چرای بی‌رویه؛ چرا در زمان نامناسب؛ عدم اطلاع از اصول صحیح دامداری و مرتع‌داری؛ و حریق خلاصه نموده است (کردوانی، ۱۳۸۱).

این درحالی است که دامدار به‌خوبی می‌داند اگر مرتع دام‌های او از بین برود و یا فقیر گردد، به سلامت دام و دام‌داری او لطمه وارد خواهد آمد و در مواردی دام‌های او به علت نداشتن مرتع، به کلی از بین خواهند رفت. در نهایت او مجبور به فروش آن‌ها و ترک دامداری خواهد شد، از این رو توجه به کمبود آموزش و نیاز به افزایش سطح آگاهی بهره‌برداران مراتع، به عنوان چالش اصلی و استفاده از روش‌های ترویجی مناسب در جهت افزایش بهره‌وری و بهبود و اصلاح مراتع لازم و ضروری می‌باشد (IFAD, 2007).

در واقع روش‌های ترویجی ابزار کار عاملین ترویج می‌باشند که بسیار متنوع بوده و کاربرد هر یک به‌طور جداگانه و یا ترکیبی از آن‌ها، بستگی به موضوع و هدف پیام، سطح اطلاعات و تجربیات مخاطبان یا گیرندگان پیام دارد. به این ترتیب، با توجه به شرایط باید مناسب‌ترین روش‌های ترویجی را برای انتقال پیام انتخاب و به‌خدمت گرفت (شهبازی، ۱۳۷۵).

با توجه به وسعت و غنای پوشش گیاهی مراتع استان سمنان که ۳/۷۳۱/۰۸۳ میلیون هکتار از مراتع کشور را به خود اختصاص می‌دهد، می‌توان گفت که این مراتع از جمله مهم‌ترین و با ارزش‌ترین منابع طبیعی تجدیدشونده محسوب می‌شوند، که بهره‌برداری صحیح توأم با عملیات اصلاح و احیاء آن می‌تواند نقش مهمی در حفاظت از آب و خاک و تأمین نیازمندی‌ها در زمینه مواد پروتئینی، تولید گیاهان دارویی و نیز جلوگیری از فرسایش خاک ایفا نماید (میرعماد و همکاران، ۱۳۸۸). از این‌رو اهمیت آگاه‌ساختن دامداران از مسایل مراتع و آموزش آنان در زمینه حفظ مراتع و بهره‌برداری صحیح از آن‌ها خصوصاً با توجه به اثرات اقتصادی و زیست محیطی آن در دنیای امروز، بیش از پیش مشهود است. در حقیقت

می‌توان گفت استفاده از روش‌های آموزشی که منجر به بالا بردن میزان آگاهی مرتع‌داران نسبت به عواقب مفید و یا مخرب فعالیت‌های خود در مراتع می‌شود، جزء رسالت ترویج می‌باشد که با دقت کافی به ویژگی مخاطبان توسط کارشناسان و مروجان و نیز از طریق استفاده از روش‌های آموزشی و ترویجی می‌تواند انجام پذیرد.

نتایج به‌دست آمده در تحقیق انجام شده توسط حاجیان در سال ۱۳۷۶، تحت عنوان «ترویج و منابع طبیعی و نقش آن در توسعه (حافظت و بهره‌برداری صحیح مراتع، مورد پژوهی طرح‌های مرتع‌داری در شهرستان سمیرم)»، حاکی از آن است که کلاس‌های آموزشی و ترویجی در زمینه منابع طبیعی، میزان تماس دامداران با مروجین منابع طبیعی، استفاده از توصیه‌های مروجین در به‌کارگیری صحیح از وسایل ارتباط جمعی، همگی از جمله عوامل ترویجی هستند که نقش مؤثری در توسعه مراتع و بهبود کیفیت آن داشته‌اند (حاجیان، ۱۳۷۶). همچنین در تحقیق انجام شده توسط نظیفی در سال ۱۳۸۵، تحت عنوان «بررسی نقش ترویج در پیشبرد طرح تعادل دام و مرتع در بین مرتع‌داران دشت مغان» نتایج نشان می‌دهد که بین نقش ترویج در افزایش آگاهی مرتع‌داران، برگزاری سخنرانی‌های آموزشی- ترویجی، برگزاری آموزش‌های عملی، توزیع نشریات و مجلات آموزشی- ترویجی و همچنین اجرای نمایش طریقه‌ای و نتیجه‌ای با متغیر وابسته پیشرفت طرح‌های موفق سایر مرتع‌داران و نمایش فیلم‌های ترویجی، کارگاه‌های آموزشی و پخش برنامه‌های رادیویی با متغیر وابسته فوق رابطه معنی‌داری مشاهده نگردیده است (نظیفی، ۱۳۸۵).

نتایج موجود در تحقیق حجازی و همکاران در سال ۱۳۸۴، که با عنوان «بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت فعال مجریان در تحقق برنامه‌های طرح تعادل و مرتع» انجام گردیده حاکی از آن است که کمترین میزان شرکت در کلاس‌های ترویجی ۸ و بیشترین آن ۳۰ نفر می‌باشد. میانگین تعداد دفعات بازدید از طرح‌های الگویی ۲ بار می‌باشد که حداقل صفر و حداکثر ۱۰ بار قید شده است. بیشتر مجریان در سال، ۱۰ بار با کارشناسان و مسوولین طرح تعادل و مرتع ملاقات می‌کنند. بنابر نتایج به‌دست آمده از رگرسیون گام‌به‌گام نیز دو متغیر شرکت در مراسم نمادین و تماشای فیلم‌های ویدیویی، بیشترین تأثیر را بر متغیر وابسته مشارکت مجریان در برنامه‌های تعادل دام و مرتع داشته و در مجموع ۲۵ درصد تغییرات این متغیر را تبیین می‌کند. این مطلب بیان‌گر آن است که مجریان بیشتر به دنبال آن نوع از روش‌های آموزشی- ترویجی هستند که جنبه عملی داشته و نمایش فیلم‌های ویدیویی که جنبه آموزشی داشته به عنوان مکمل کلاس‌های آموزشی- ترویجی و همچنین برگزاری مراسم مختلف نمادین از قبیل جشن بیلاق، جشن تعادل دام و مرتع، تحقق اهداف مورد نظر در طرح تعادل دام و مرتع و مشارکت مجریان این طرح را در پی خواهد داشت (حجازی و همکاران، ۱۳۸۴).

نتایج حاصل از تحقیق انجام شده توسط متولی در سال ۱۳۸۵، تحت عنوان «بررسی موانع و مشکلات حفاظت منابع طبیعی در استان سمنان با رویکرد ترویجی»، درخصوص اولویت‌بندی تأثیر وسایل و روش‌های آموزشی در جهت رفع موانع و مشکلات حفاظت از منابع طبیعی، حاکی از آن است که

مهم‌ترین عامل در جهت رفع موانع و مشکلات حفاظت منابع طبیعی، کاربرد آموزش عملی می‌باشد که در اولویت اول قرار گرفته است و نیز استفاده از کلاس‌های آموزشی - ترویجی، بازدید از طرح‌های نمونه در رتبه‌های دوم و سوم قرار گرفته‌اند.

همچنین در خصوص تأثیر استفاده از بحث گروهی در رفع مشکلات و موانع حفاظت از منابع طبیعی حدود ۴۱/۳ درصد از افراد مورد مطالعه با بیشترین فراوانی میزان این تأثیر را در حد زیاد و خیلی زیاد مطرح نموده‌اند. در خصوص استفاده از سخنرانی در رفع موانع و مشکلات حفاظت از منابع طبیعی حدود ۵۰/۸ درصد از افراد مورد مطالعه با بیشترین فراوانی میزان این تأثیر را در حد متوسط و ۲۳/۸ درصد از افراد نیز این میزان را در حد زیاد تا خیلی زیاد بیان نموده‌اند (متولی، ۱۳۸۵).

وجدانی و همکاران در سال ۱۳۸۶، در تحقیقی با عنوان «عوامل تخریب مراتع در استان همدان» چنین ابراز داشته‌اند که از نظر کارشناسان مهم‌ترین عامل تخریب مراتع این استان دام، و بعد از آن تبدیل مراتع به معادن می‌باشند. همچنین عوامل مخربی چون: تبدیل کاربری، چرای زودرس، چرای شدید و سنگین، چرای طولانی، آتش‌سوزی، بوته‌کشی به منظور تهیه سوخت، به ترتیب در اولویت‌های بعدی قرار گرفته‌اند (وجدانی و همکاران، ۱۳۸۶).

همچنین بنا بر تحقیق انجام گرفته در هند تحت عنوان «روش‌های سنتی ترویج در کشاورزی مدرن»، از آگاهی، علاقه و انگیزه به عنوان عوامل اساسی برای کسب نتیجه بهتر در به‌کارگیری روش‌های آموزشی در ترویج و در واقع به عنوان پیش‌شرط لازم برای شروع استفاده از این روش‌ها نام برده شده است. در شرایطی که انتخاب روش آموزشی با موقعیت و موضوع مورد نظر برای انتقال تناسب داشته باشد، بیشترین انگیزه برای فرگیران در حین اجرای آن ایجاد می‌گردد که در نتیجه آن آموزش انجام شده بالاترین تأثیر را به دنبال خواهد داشت (Hegde, 2005).

Sobrero *et al.* در سال ۲۰۰۸ نیز از آموزش چهره‌به‌چهره به عنوان یکی از روش‌های سودمند اشاره نموده است: «آنچه مسلم است این است تأثیر و سودمندی یادگیری جامعه‌مدار در ترویج به‌واسطه برنامه‌های آموزشی چهره‌به‌چهره، پروژه‌های نمایش نتیجه‌ای، کارگاه‌های آموزشی، برگزاری سمینار و تعامل فرد با فرد ادامه دارد. این روش‌ها خصوصاً آموزش چهره‌به‌چهره باعث ظرفیت‌سازی، ایجاد شبکه‌های اجتماعی، هدایت بیشتر و در نتیجه عملکردهای مثبت در تقویت گروه‌های اجتماعی می‌گردد (Sobrero *et al.*, 2008).

در پژوهشی که توسط Shahvali در سال ۲۰۰۹، پیرامون «تعیین مؤثرترین روش‌ها در آموزش مرتع‌داران استان ایلام» انجام گردیده مؤثرترین راه آموزش مرتع‌داران، مشارکت دادن آن‌ها در دوره‌های کارگاه آموزشی می‌باشد. روش یادگیری کارگاه آموزشی، اثر قابل تشخیصی بر مفاهیمی چون تعادل چرای دام، شاخص‌های تأثیرگذار بر این تعادل، بهترین زمان حضور دام در مرتع، مدت زمان چرا و نیز روش‌های بهره‌برداری داشته است. همچنین شرکت‌کنندگان قادر به درک مفاهیم تئوریک و کاربرد آن‌ها در تمرینات مدیریت مرتع شده‌اند و در این زمینه پیشرفت نموده‌اند. در تایید مطالعات قبلی انجام شده در

زمینه روش‌های آموزشی، استفاده از کارگاه آموزشی نشان داده است که در بین افراد آموزش دیده به این روش، توانایی بیشتری در تبدیل دانش تئوری به فعالیت‌های عملی وجود دارد. این نتیجه در قسمت دیگری نیز مورد اشاره قرار گرفته، به صورتی که تأثیر آموزش با استفاده از سخنرانی در درجه دوم قرار گرفته است (Shahvali, 2009).

اهداف تحقیق

اهداف مورد نظر در این تحقیق شامل:

۱. شناخت ویژگی‌ها و خصوصیات فردی و اجتماعی بهره‌برداران از مرتع؛
۲. بررسی دوره‌های آموزشی- ترویجی برگزار شده در این زمینه که تا چه حد توانسته در افزایش دانش، ایجاد نگرش مثبت و افزایش مهارت بهره‌برداران در خصوص جلوگیری از تخریب مراتع مؤثر واقع شوند؛
۳. آشنایی با روش‌های آموزشی و ترویجی موجود و تأثیر آن از دیدگاه بهره‌برداران مراتع استان سمنان؛
۴. شناسایی روش‌های ترویجی مناسب جهت مقابله با تخریب مراتع استان سمنان.

روش پژوهش

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و به روش علی، ارتباطی می‌باشد. جامعه آماری مورد مطالعه در این تحقیق شامل ۸۶۶۴ نفر از مرتع‌داران استان سمنان می‌باشد که تعداد ۲۸۷ نفر از آنان توسط فرمول کوکران، از طریق نمونه‌گیری طبقه‌بندی نسبی به روش تصادفی انتخاب گردیدند. برای تعیین روایی پرسشنامه به عنوان ابزار تحقیق از نظرات اساتید گروه ترویج و منابع طبیعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران و نیز برخی از کارشناسان ترویج سازمان جنگل‌ها و مراتع و آبخیزداری کشور و سازمان منابع طبیعی استان سمنان استفاده شد و اصلاحات لازم انجام گردید. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق از تعداد ۲۵ نفر از مرتع‌داران شهرستان مهدی‌شهر نیز، پیش‌آزمون گرفته شد و ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده توسط نرم‌افزار SPSS win، ۰/۸۲ تعیین گشت. این تحقیق دارای یک متغیر وابسته می‌باشد که میزان مقابله با تخریب مراتع بوده و ۱۶ متغیر مستقل می‌باشد که عبارتند از: استفاده از سخنرانی‌های ترویجی، استفاده از کارگاه‌های آموزشی، بازدید از طرح‌های موفق مرتع‌داری، استفاده از بحث گروهی، استفاده از آموزش‌های عملی، استفاده از روش‌های نمایشی، استفاده از فیلم‌های ترویجی، شرکت در کلاس‌های ترویجی، دفعات تماس با مروجان منابع طبیعی، استفاده از نشریات و مجلات ترویجی، ارتباط با متخصصان موضوعی، میزان ارتباط با رهبران محلی، سطح تحصیلات، و نیز نوع شغل فرعی. همچنین برای تعیین میزان همبستگی از ضریب اسپیرمن و نیز برای تعیین اختلاف معنی‌داری از آزمون ناپارامتریک

کروسکال‌والیس استفاده گردید. برای تعیین نقش متغیرهای مستقل در تبیین متغیر وابسته مزبور نیز از آزمون رگرسیون چندگانه گام‌به‌گام استفاده شده است.

یافته‌ها

هدف اول) شناخت ویژگی‌ها و خصوصیات فردی و اجتماعی بهره‌برداران از مرتع

متوسط سن افراد مورد مطالعه در این تحقیق ۵۲ سال بوده که جوان‌ترین آنها ۲۵ سال و مسن‌ترین آنها ۸۲ سال سن داشته‌اند. بیشترین فراوانی مربوط به طبقه سنی ۴۱ تا ۵۰ سال و کمترین فراوانی مربوط به طبقه سنی ۳۰ سال و کمتر بوده است. از نظر سطح سواد، ۲۷ درصد از افراد مورد مطالعه با بیشترین فراوانی دارای تحصیلاتی در حد ابتدایی و ۲۱ درصد نیز بی‌سواد بوده‌اند. همچنین ۲۰/۵ درصد افراد دارای تحصیلات راهنمایی، ۱۲ درصد افراد دارای تحصیلات دبیرستانی، ۱۴ درصد افراد دارای تحصیلات دیپلم و ۵/۵ درصد افراد نیز دارای تحصیلات بالاتر از دیپلم بوده‌اند. به‌طور کلی می‌توان اظهار نمود که اکثر مرتع‌داران مورد مطالعه بی‌سواد یا کم‌سواد بوده‌اند. اطلاعات به‌دست آمده از تحقیق نشان می‌دهد که ۳۵/۵ درصد از افراد مورد مطالعه با بیشترین فراوانی دارای شغل دامداری و ۱۵/۵ درصد افراد دارای شغل کشاورزی بوده‌اند، ضمن اینکه ۱۴/۵ درصد افراد دارای شغل آزاد، ۹ درصد افراد دارای شغل کارمندی و حدود ۵/۵ درصد نیز دارای شغل کارگری بوده‌اند. ۴ نفر نیز به پرسش مذکور پاسخ نداده‌اند. لازم به ذکر است که با توجه به این موضوع که تعدادی از افراد مورد مطالعه در کنار شغل اصلی خود مدت زمان کوتاهی را به دامداری پرداخته بودند، لذا این شغل جزء مشاغل فرعی نیز در نظر گرفته شده است. یافته‌های تحقیق در ارتباط با شرکت در کلاس‌های آموزشی و ترویجی در زمینه مقابله با تخریب مراتع حاکی از آن است که ۷۵ درصد از افراد مورد مطالعه با بیشترین فراوانی در ۱ یا ۲ دوره آموزشی - ترویجی شرکت نموده‌اند. ۹/۵ درصد در ۳ تا ۴ دوره آموزشی و حدود ۳ درصد در ۵ تا ۶ دوره آموزشی شرکت داشته‌اند.

هدف دوم) دوره‌های آموزشی - ترویجی برگزار شده تا چه حد در افزایش دانش، ایجاد نگرش

مثبت و افزایش مهارت بهره‌برداران در خصوص جلوگیری از تخریب مراتع مؤثر بوده است

در رابطه با تاثیر دوره‌های آموزشی - ترویجی در افزایش آگاهی بهره‌برداران در زمینه مقابله با تخریب مراتع، یافته‌های تحقیق بیان‌گر آن است که ۶۱/۵ درصد از افراد مورد مطالعه اظهار داشته‌اند که دوره‌های آموزشی - ترویجی در حد زیاد تا خیلی زیاد باعث افزایش آگاهی آنان در زمینه مقابله با تخریب مراتع شده است. همچنین ۲۵/۵ درصد از افراد مورد مطالعه میزان تاثیر دوره‌های آموزشی - ترویجی در افزایش آگاهی خود را در حد متوسط و ۱۳ درصد افراد نیز میزان این تاثیر را در حد کم تا خیلی کم ارزیابی نموده‌اند. نتایج حاصل از بررسی میانگین ($\mu = 3/61$) نشان‌دهنده آن است که نظر بهره‌برداران در مورد تاثیر دوره‌های آموزشی - ترویجی در افزایش آگاهی بهره‌برداران در زمینه مقابله با تخریب مراتع در حد متوسط رو به بالا بوده است. در خصوص تاثیر دوره‌های آموزشی - ترویجی در ایجاد نگرش مثبت در

بهره‌برداران در زمینه مقابله با تخریب مراتع، ۶۴ درصد از افراد مورد مطالعه اظهار داشته‌اند که دوره‌های آموزشی- ترویجی در حد زیاد تا خیلی زیاد باعث ایجاد نگرش مثبت در آنان در زمینه مقابله با تخریب مراتع شده است. همچنین ۲۴ درصد از افراد مورد مطالعه میزان تاثیر دوره‌های آموزشی- ترویجی در ایجاد نگرش مثبت در خود را در حد متوسط و ۱۲ درصد افراد نیز میزان این تاثیر را در حد کم تا خیلی کم ارزیابی نموده‌اند. نتایج حاصل از بررسی میانگین ($\mu=3/73$) نشان‌دهنده آن است که تاثیر دوره‌های آموزشی- ترویجی در ایجاد نگرش مثبت در بهره‌برداران در زمینه مقابله با تخریب مراتع در حد متوسط رو به زیاد بوده است. در رابطه با تاثیر دوره‌های آموزشی- ترویجی در افزایش مهارت بهره‌برداران در زمینه مقابله با تخریب مراتع، ۵۰ درصد از افراد مورد مطالعه اظهار داشته‌اند که دوره‌های آموزشی- ترویجی در حد زیاد تا خیلی زیاد باعث افزایش مهارت آنان در زمینه مقابله با تخریب مراتع شده است. همچنین ۲۷/۵ درصد از افراد مورد مطالعه میزان تاثیر دوره‌های آموزشی- ترویجی در افزایش مهارت خود را در حد متوسط و ۲۲/۵ درصد افراد نیز میزان این تاثیر را در حد کم تا خیلی کم ارزیابی نموده‌اند. نتایج حاصل از بررسی میانگین ($\mu=3/39$) نشان‌دهنده آن است که تاثیر دوره‌های آموزشی- ترویجی در افزایش مهارت بهره‌برداران در زمینه مقابله با تخریب مراتع در حد متوسط بوده است.

هدف سوم) آشنایی با روش‌های آموزشی و ترویجی مورد استفاده و تأثیر آن از دیدگاه بهره‌برداران مراتع استان سمنان

اولویت‌بندی میزان استفاده بهره‌برداران از شیوه‌های آموزشی- ترویجی

اولویت‌بندی میزان استفاده از شیوه‌های آموزشی- ترویجی برای آموزش بهره‌برداران در خصوص جلوگیری از تخریب مراتع در جدول شماره ۱ گزارش شده است. ملاحظه می‌گردد که میزان استفاده از سخنرانی‌های ترویجی با کمترین ضریب تغییرات یعنی ۳۱/۰۸ در اولویت اول قرار دارد. همچنین به ترتیب استفاده از بحث گروهی، استفاده از آموزش‌های عملی، استفاده از رهبران محلی، میزان ارتباط با رهبران محلی، ارتباط با متخصصان موضوعی، استفاده از کارگاه‌های آموزشی، استفاده از برنامه‌های آموزشی- ترویجی تلویزیونی، شرکت در کلاس‌های ترویجی، استفاده از کارگاه‌های آموزشی، استفاده از برنامه‌های آموزشی- ترویجی رادیویی، میزان تماس با مروجان منابع طبیعی، بازدید از طرح‌های موفق مرتعداری، استفاده از روش‌های نمایشی و استفاده از نشریات و مجلات ترویجی در اولویت‌های دوم تا چهاردهم قرار گرفته‌اند. به‌طور کلی میانگین‌های جدول نشان‌گر آن است که میزان استفاده از شیوه‌های آموزشی- ترویجی برای آموزش بهره‌برداران در زمینه جلوگیری از تخریب مراتع در منطقه مورد مطالعه در حد متوسط رو به پایین بوده است.

جدول ۱- اولویت‌بندی میزان استفاده بهره‌برداران از شیوه‌های آموزشی- ترویجی برای مقابله با تخریب مراتع

اولویت	تعداد	میانگین	انحراف معیار	ضریب تغییرات	اولویت	روش‌های آموزشی و ترویجی
۱	۲۶۰	۳/۷۰	۱/۱۵	۳۱/۰۸	۱	استفاده از سخنرانی‌های ترویجی
۲	۲۷۴	۳/۱۲	۱/۰۶	۳۳/۹۷	۲	استفاده از بحث گروهی
۳	۲۷۸	۳/۰۵	۱/۰۸	۳۵/۴۱	۳	استفاده از آموزش‌های عملی
۴	۲۷۰	۲/۹۸	۱/۰۷	۳۵/۹۱	۴	استفاده از رهبران محلی
۵	۲۷۹	۳/۲۰	۱/۲۰	۳۷/۵۰	۵	میزان ارتباط با رهبران محلی
۶	۲۸۳	۳/۰۳	۱/۱۸	۳۸/۹۴	۶	ارتباط با متخصصان موضوعی
۷	۲۶۷	۲/۹۲	۱/۱۶	۳۹/۷۳	۷	استفاده از برنامه‌های آموزشی- ترویجی تلویزیونی
۸	۲۸۴	۲/۸۶	۱/۱۷	۴۰/۹۱	۸	شرکت در کلاس‌های ترویجی
۹	۲۷۹	۲/۹۶	۱/۲۲	۴۱/۲۲	۹	استفاده از کارگاه‌های آموزشی
۱۰	۲۴۹	۲/۹۰	۱/۲۳	۴۲/۴۱	۱۰	استفاده از برنامه‌های آموزشی- ترویجی رادیویی
۱۱	۲۶۲	۲/۹۷	۱/۲۶	۴۲/۴۲	۱۱	میزان تماس با مروجان منابع طبیعی
۱۲	۲۸۳	۲/۷۸	۱/۲۲	۴۳/۸۸	۱۲	بازدید از طرح‌های موفق مرتع‌داری
۱۳	۲۷۱	۲/۹۱	۱/۳۰	۴۴/۶۷	۱۳	استفاده از روش‌های نمایشی
۱۴	۲۸۳	۲/۲۱	۱/۲۱	۵۴/۷۵	۱۴	استفاده از نشریات و مجلات ترویجی

طیف لیکرت: ۱ = خیلی کم ۲ = کم ۳ = متوسط ۴ = زیاد ۵ = خیلی زیاد

اولویت‌بندی شیوه‌های آموزشی- ترویجی موثر برای جلوگیری از تخریب مراتع

اولویت‌بندی شیوه‌های آموزشی- ترویجی موثر برای جلوگیری از تخریب مراتع در جدول شماره ۲ بیان شده است. ملاحظه می‌گردد که موثرترین شیوه، شرکت در کلاس‌های ترویجی با کمترین ضریب تغییرات یعنی ۲۱/۹۴ در اولویت اول بوده است.

همچنین به ترتیب، میزان تماس با مروجان منابع طبیعی، ارتباط با متخصصان موضوعی، استفاده از بحث گروهی، بازدید از طرح‌های موفق مرتع‌داری، استفاده از روش‌های نمایشی، استفاده از برنامه‌های آموزشی و ترویجی تلویزیونی، استفاده از سخنرانی‌های ترویجی، استفاده از کارگاه‌های آموزشی، استفاده از آموزش‌های عملی، استفاده از فیلم‌های ترویجی، استفاده از برنامه‌های آموزشی- ترویجی رادیویی، میزان ارتباط با رهبران محلی و استفاده از نشریات و مجلات ترویجی در اولویت دوم تا چهاردهم قرار گرفته‌اند.

جدول ۲- اولویت‌بندی دیدگاه بهره‌برداران در خصوص شیوه‌های آموزشی- ترویجی مؤثر برای جلوگیری از تخریب مراتع

اولویت	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	تعداد	روش‌های آموزشی و ترویجی
۱	۲۱/۹۴	۰/۷۹	۳/۶۰	۲۷۸	کلاس‌های ترویجی
۲	۲۳/۶۰	۰/۸۴	۳/۵۶	۲۷۷	تماس با مروجان منابع طبیعی
۳	۲۴/۱۰	۰/۹۴	۳/۹۰	۲۷۵	ارتباط با متخصصان موضوعی
۴	۲۵/۲۵	۱/۰۱	۴/۰۰	۲۷۲	بحث گروهی
۵	۲۵/۵۸	۱/۰۰	۳/۹۱	۲۷۵	بازدید طرح‌های موفق مرتعداری
۶	۲۵/۷۹	۰/۹۰	۳/۴۹	۲۸۲	روش‌های نمایشی
۷	۲۶/۹۱	۱/۰۲	۳/۷۹	۲۷۶	برنامه‌های آموزشی- ترویجی تلویزیونی
۸	۲۸/۶۹	۱/۰۳	۳/۵۹	۲۷۹	سخنرانی‌های ترویجی
۹	۲۸/۷۳	۱/۰۶	۳/۶۹	۲۸۱	کارگاه‌های آموزشی
۱۰	۲۹/۴۸	۱/۰۷	۳/۶۳	۲۷۵	آموزش‌های عملی
۱۱	۳۱/۴۹	۱/۰۸	۳/۴۳	۲۷۹	فیلم‌های ترویجی
۱۲	۳۴/۰۸	۱/۰۶	۳/۱۱	۲۷۵	برنامه‌های آموزشی- ترویجی رادیویی
۱۳	۳۵/۷۴	۱/۰۹	۳/۰۵	۲۷۸	ارتباط با رهبران محلی
۱۴	۵۰/۶۸	۱/۱۲	۲/۲۱	۲۷۴	نشریات و مجلات ترویجی

طیف لیکرت: ۱ = خیلی کم ۲ = کم ۳ = متوسط ۴ = زیاد ۵ = خیلی زیاد

هدف چهارم) شناسایی روش‌های ترویجی مناسب جهت مقابله با تخریب مراتع استان سمنان

خلاصه نتایج ضریب همبستگی اسپیرمن برای تعیین رابطه بین متغیرهای تحقیق

نتایج حاصل از ضریب همبستگی اسپیرمن حاکی از آن است که بین متغیرهای میزان استفاده از سخنرانی‌های ترویجی، میزان استفاده از کارگاه‌های آموزشی، بازدید مرتعداران از طرح‌های موفق مرتعداری، استفاده از آموزش‌های عملی، استفاده از روش‌های نمایشی طریقه‌ای و نتیجه‌ای، شرکت در کلاس‌های ترویجی مرتعداری، دفعات تماس با مروجان، میزان ارتباط مرتعداران با متخصصان موضوعی و رهبران محلی و همچنین سطح تحصیلات مرتعداران با متغیر وابسته میزان مقابله با تخریب مراتع، رابطه معنی‌داری در سطح ۱ درصد خطا وجود دارد. همچنین بین میزان استفاده بهره‌برداران از فیلم‌های ترویجی و متغیر میزان مقابله با تخریب مراتع در سطح ۵ درصد خطا، رابطه معنی‌داری وجود داشته است، اما بین متغیرهای استفاده از بحث گروهی، استفاده مرتعداران از برنامه‌های آموزشی- ترویجی رادیویی و نیز تلویزیونی و همچنین استفاده از نشریات و مجلات ترویجی با متغیر میزان مقابله با تخریب مراتع رابطه معنی‌داری وجود ندارد.

جدول ۳- خلاصه نتایج حاصل از ضریب همبستگی اسپیرمن

متغیر اول	متغیر دوم	ضریب همبستگی	سطح معنی داری
استفاده از سخنرانی‌های ترویجی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۲۵۹**	۰/۰۰۰
استفاده از کارگاه‌های آموزشی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۲۱۹**	۰/۰۰۱
بازدید از طرح‌های موفق مرتع‌داری	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۲۱۱**	۰/۰۰۲
استفاده از بحث گروهی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۱۲۸	۰/۰۶۴
استفاده از آموزش‌های عملی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۲۵۵**	۰/۰۰۰
استفاده از روش‌های نمایشی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۱۸۱**	۰/۰۰۸
استفاده از برنامه‌های آموزشی رادیویی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۰۴۳	۰/۵۶۰
استفاده از برنامه‌های آموزشی تلویزیونی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۱۲۴	۰/۰۷۳
استفاده از فیلم‌های ترویجی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۱۶۹*	۰/۰۱۳
شرکت در کلاس‌های ترویجی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۴۱۲**	۰/۰۰۰
دفعات تماس با مروجان منابع طبیعی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۲۵۵**	۰/۰۰۱
استفاده از نشریات و مجلات ترویجی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۰۶۴	۰/۳۴۴
ارتباط با متخصصان موضوعی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۲۷۳**	۰/۰۰۰
میزان ارتباط با رهبران محلی	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۳۸۲**	۰/۰۰۰
سطح تحصیلات	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۲۵۳**	۰/۰۰۰

** $p \leq 0/01$ * $p \leq 0/05$

نتایج آزمون کروسکال والیس

با مقایسه مقادیر $X^2 = 7/701$ و $P = 0/103$ حاصل از جدول شماره ۴، معلوم می‌گردد که مقدار به دست آمده در سطح ۹۵ درصد اطمینان، معنی دار نمی‌باشد. به عبارت دیگر فرض تحقیق مبنی بر آن که نوع شغل فرعی بهره‌برداران بر میزان مقابله آنان با تخریب مراتع تاثیرگذار است، رد و فرض صفر با حداکثر خطای ۵ درصد تایید می‌گردد. بر این اساس می‌توان اظهار کرد بین میزان مقابله بهره‌برداران با تخریب مراتع از نظر نوع شغل فرعی اختلاف معنی داری وجود ندارد.

جدول ۴- نتایج حاصل از آزمون کروسکال والیس در خصوص اختلاف میانگین میزان مقابله با تخریب مراتع بر اساس نوع شغل فرعی

متغیر اول	متغیر دوم	Sig	Chi-square
نوع شغل	میزان مقابله با تخریب مراتع	۰/۱۰۳	۷/۷۰۱

بررسی نقش روش‌های مناسب ترویجی در جلوگیری از تخریب مراتع

برای پیش‌بینی تغییرات میزان مقابله با تخریب مراتع به عنوان متغیر وابسته و نیز تعیین سهم هر یک از متغیرهای مستقل (استفاده از سخنرانی‌های ترویجی، استفاده از کارگاه‌های آموزشی، بازدید از طرح‌های موفق مرتع‌داری، استفاده از آموزش‌های عملی، استفاده از روش‌های نمایشی، استفاده از فیلم‌های ترویجی،

شرکت در کلاس‌های ترویجی، دفعات تماس با مروجان منابع طبیعی، ارتباط با متخصصان موضوعی، میزان ارتباط با رهبران محلی و سطح تحصیلات) در تبیین متغیر وابسته، از رگرسیون چندگانه به روش گام‌به‌گام استفاده شد که نتایج حاصل در جدول ۵ نشان می‌دهد که ۶۴ درصد تغییرات میزان مقابله با تخریب مراتع توسط متغیرهای ذکر شده در جدول زیر که در طی ۷ گام وارد رگرسیون شده‌اند، صورت پذیرفته است.

جدول ۵- خلاصه مراحل مختلف ورود متغیرهای مستقل در رگرسیون چندمتغیره

مراحل	متغیرها	R	R ²	Adj R ²	F	P
۱	شرکت در کلاس‌های آموزشی	۰/۶۰۱	۰/۳۶۲	۰/۳۵۷	۶۹/۱۴	۰/۰۰۰
۲	میزان ارتباط با رهبران محلی	۰/۶۹۵	۰/۴۸۳	۰/۴۷۵	۵۶/۶۳	۰/۰۰۰
۳	بازدید از طرح‌های موفق مرتع‌داری	۰/۷۵۴	۰/۵۶۸	۰/۵۵۷	۵۲/۵۶	۰/۰۰۰
۴	استفاده از آموزش‌های عملی	۰/۷۸۲	۰/۶۱۲	۰/۵۹۹	۴۶/۸۸	۰/۰۰۰
۵	ارتباط با متخصصان موضوعی	۰/۷۹۷	۰/۶۳۶	۰/۶۲۱	۴۱/۲۳	۰/۰۰۰
۶	دفعات تماس با مروجان منابع طبیعی	۰/۸۰۹	۰/۶۵۴	۰/۶۳۷	۳۶/۹۲	۰/۰۰۰
۷	استفاده از فیلم‌های ترویجی	۰/۸۱۶	۰/۶۶۶	۰/۶۴۶	۳۳/۰۳	۰/۰۰۰

همچنین با توجه به ضرایب موجود در جدول شماره ۶، معادله استاندارد شده خط رگرسیون در گام هفتم به صورت زیر می‌باشد:

$$Y = 0.31 X_{10} + 0.19 X_{14} + 0.16 X_3 + 0.22 X_5 + 0.17 X_{13} + 0.13 X_{11} + 0.12 X_9$$

جدول ۶- ضرایب متغیرهای وارد شده به معادله رگرسیون چندمتغیره

متغیر	B	اشتباه استاندارد بتا	Beta	T	Sig
شرکت در کلاس‌های آموزشی (X ₁₀)	۲/۱۸۳	۰/۴۲۲	۰/۳۱۸	۵/۱۶	۰/۰۰۰
میزان ارتباط با رهبران محلی (X ₁₄)	۱/۲۵۸	۰/۴۳۳	۰/۱۹۲	۲/۹۰	۰/۰۰۴
بازدید از طرح‌های موفق مرتع‌داری (X ₃)	۱/۱۰۹	۰/۴۱۳	۰/۱۶۳	۶۸/۲	۰/۰۰۸
استفاده از آموزش‌های عملی (X ₅)	۱/۶۲۵	۰/۴۷۰	۰/۲۲۱	۳/۴۵	۰/۰۰۱
ارتباط با متخصصان موضوعی (X ₁₃)	۱/۱۸۶	۰/۳۹۷	۰/۱۷۶	۲/۹۸	۰/۰۰۳
دفعات تماس با مروجان منابع طبیعی (X ₁₁)	۰/۹۰۱	۰/۴۱۶	۰/۱۳۶	۲/۱۶	۰/۰۳۲
استفاده از فیلم‌های ترویجی (X ₉)	۰/۹۵۹	۰/۴۷۹	۰/۱۲۲	۲/۰۰	۰/۰۴۷
عدد ثابت	۱۰/۹۹	۱/۹۵	-	-	-

همچنین می‌توان پیرامون سهم هر یک از متغیرهای مستقل که وارد معادله خط رگرسیون شده‌اند، در تبیین متغیر وابسته چنین بیان نمود که با توجه به مقادیر Beta به دست آمده، متغیر شرکت در کلاس‌های آموزشی نسبت به سایر متغیرها بیشترین سهم و نقش را در تبیین متغیر وابسته مذکور داشته است، زیرا

برای این متغیر مستقل به ازاء یک واحد تغییر در انحراف معیار شرکت در کلاس‌های آموزشی، به اندازه ۰/۳۱۸ واحد تغییر در انحراف معیار میزان مقابله با تخریب مراتع ایجاد نموده است. این درحالی است که تغییرات ایجاد شده در انحراف معیار متغیر وابسته به ازاء یک واحد تغییر در انحراف معیار، ۶ متغیر دیگر کمتر از این مقدار تغییر ایجاد نموده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج ضریب همبستگی بین دو متغیر شرکت در کلاس‌های ترویجی مرتع‌داری و میزان مقابله با تخریب مراتع نشان داد که رابطه بین دو متغیر مذکور معنی‌دار شده است. بررسی‌های صورت گرفته توسط حاجیان (۱۳۷۶) و متولی (۱۳۸۵) نشان داد که شرکت در کلاس‌های ترویجی بر میزان مقابله با تخریب مراتع موثر بوده است که این مطلب در تحقیق حاضر نیز مورد تایید قرار گرفته است. نتایج همبستگی بین دو متغیر میزان استفاده از کارگاه‌های آموزشی و مقابله با تخریب مراتع حاکی از آن است که بین دو متغیر مذکور رابطه مثبت وجود دارد. یعنی هر چه میزان استفاده بهره‌برداران از کارگاه‌های آموزشی بیشتر شده، در نتیجه میزان مقابله آنان با تخریب مراتع نیز بیشتر شده است. بررسی‌های انجام شده توسط *shahvali et al.* در سال ۲۰۰۹، نشان داده است که کارگاه‌های آموزشی بر جلوگیری از تخریب مراتع موثر می‌باشند که در تحقیق حاضر نیز این مطلب تایید شده است، ولی در تحقیق انجام شده توسط نظیفی (۱۳۸۵) این مطلب رد شده است.

نتایج به‌دست آمده حاکی از آن است که متغیرهای شرکت در کلاس‌های آموزشی، میزان ارتباط با رهبران محلی، بازدید از طرح‌های موفق مرتع‌داری، استفاده از آموزش‌های عملی، ارتباط با متخصصان موضوعی، دفعات تماس با مروجان منابع طبیعی و استفاده از فیلم‌های ترویجی نقش مثبتی بر بهره‌برداران در مقابله و جلوگیری از تخریب مراتع داشته‌اند. ضمن این‌که متغیرهای مذکور ۶۴ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین نموده‌اند.

پیشنهادها

- با توجه به نتایج رگرسیون چند متغیره که نشان داد ۳۵ درصد تغییرات میزان مقابله با تخریب مراتع را متغیر شرکت در کلاس‌های آموزشی تبیین نموده است و همچنین نتایج حاصل از تحقیق توصیفی مبنی بر این‌که متغیر شرکت در کلاس‌های آموزشی تاثیر زیادی در آگاهی، ایجاد نگرش مثبت و مهارت بهره‌برداران مراتع داشته است، لذا پیشنهاد می‌گردد کلاس‌های آموزشی بیشتری به‌ویژه با استفاده از شیوه‌های آموزشی همچون استفاده از بحث گروهی که به‌ترتیب جزء اولویت دوم در خصوص میزان مشارکت بهره‌برداران مراتع در شیوه‌های آموزشی و ترویجی در زمینه مقابله با تخریب مراتع بوده است- برگزار گردد. همچنین با توجه به گام سوم در رگرسیون چندگانه از طرح‌های موفق مرتع‌داری نیز در این زمینه بهتر است بیشتر استفاده گردد.

- با توجه به این که ۴۷ درصد تغییرات میزان مقابله با تخریب مراتع را دو متغیر شرکت در کلاس‌های آموزشی و نیز میزان ارتباط با رهبران محلی تبیین نموده است، لذا پیشنهاد می‌گردد مسوولین امر و متخصصان موضوعی تماس بیشتری با رهبران محلی برقرار نموده تا با توجه به نظرات آنان از روش‌های آموزشی استفاده گردد که مطابقت بیشتری با نیازهای مرتع‌داران داشته باشد.

- نتایج به‌دست آمده از تحقیقات توصیفی بیان‌کننده آن است که میزان تماس با کارشناسان منابع طبیعی از دیدگاه بهره‌برداران مراتع استان سمنان پیرامون شیوه‌های آموزشی- ترویجی مناسب در جلوگیری از تخریب مراتع با ضریب تغییرات ۲۳/۶ در اولویت دوم قرار دارد، لذا پیشنهاد می‌گردد که متخصصان موضوعی و مروجان منابع طبیعی تماس بیشتری در خصوص آموزش مقابله با تخریب مراتع با بهره‌برداران برقرار نمایند.

منابع و ماخذ

۱. حاجیان، م. (۱۳۷۶). ترویج منابع طبیعی و نقش آن در توسعه حفاظت و بهره‌برداری صحیح مراتع (مورد پژوهی طرح‌های مرتع‌داری در شهرستان سمیرم). پایان‌نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی دانشکده کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
۲. حجازی، ی.، عباسی، ع.، و علی‌زاده، ع. (۱۳۸۴). *بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت فعال مجریان در تحقق برنامه‌های طرح تعادل دام و مرتع. سومین همایش‌های ملی مرتع و مرتع‌داری ایران*. تهران: مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور.
۳. شهبازی، ا. (۱۳۷۵). *توسعه و ترویج روستایی*. تهران: دانشگاه تهران. صفحه ۳۳۶.
۴. کردوانی، پ. (۱۳۸۱). *مراتع، مسایل و راه‌حل‌های آن در ایران*. تهران: دانشگاه تهران.
۵. متولی، ح. (۱۳۸۵). *بررسی موانع و مشکلات حفاظت از منابع طبیعی استان سمنان با رویکرد ترویج جنگل و مرتع، شماره ۷۱، صفحه ۷۷-۶۹*.
۶. مقدم، م. (۱۳۸۴). *مرتع و مرتع‌داری*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، صفحه ۳۴.
۷. میرعماد، س. ح.، حسینی، س. ع.، حیدری، س. ه.، و کامور، ع. (۱۳۸۸). *سند توسعه منابع طبیعی و آبخیزداری استان سمنان در افق ۱۴۰۴*. سمنان: انتشارات نفیس، صفحه ۵۴.
۸. نظیفی، ح. (۱۳۸۵). *بررسی نقش ترویج در پیشبرد طرح تعادل دام و مرتع در بین مرتع‌داران دشت مغان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
۹. وجدانی، ح.، سلگی، م.، و اسدیان، ق. (۱۳۸۶). *عوامل تخریب مراتع و سهم هر یک از عوامل در استان همدان*. قابل دسترس در: <http://www.rifr-ac.ir/>

11. Shahvali, M., Poursaeed, A., & Shafizade, M. (2009). Lecture and workshop modes comparison on rangeland developments: The case of Iran. *Journal of Natural Resources and Life Science Educations*, 38, 1-10. Retrieved from <http://www.jnrlse.org>
12. Hegde, N. G. (2005). *Traditional extension methods in modern agriculture*, 45-47. Retrieved from www.baif.org.in/asp_pages/pdf
13. Sobrero, M., Patricia, G., Craycraft, C. (2008). Extension embraces new technology. Virtual communities of practice: A 21st century method For learning, Programming, and developing professionally *Journal of Extension*, 5(46). Retrieved from www.joe.org.